

A) Rani srednji vijek (VII.-XI. stoljeće)	HRVATSKO PRAPLEMSTVO	“plemstvo dvanaestero plemena” ne spominje se kao cjelina
B) Doba Arpadovića (XII.-XIII. stoljeće)	“PRVI, PRAVI I PRIRODNI PLEMIĆI KRALJEVINE HRVATSKE”	1) “spisak plemena” prvi put u <i>Pacta conventa</i> 1102. godine 2) pojedinačno spominjanje plemena u ispravama XII. i XIII. st.
C) XIV. i XV. stoljeće	“PLEMSTVO DVANAESTERO PLEMENA”	plemena se spominju kao cjelina (“kasta”)

Hrvatsko je plemstvo (praplemstvo) dakle, prema Šišiću, društvena pojava koja ispunjava čitavo srednjovjekovno doba hrvatske povijesti, ali u kojoj je jedva primjetna kategorija razvoja. Dapače, takva je predodžba prije svega podređena jednom cilju: obrani vjerodostojnosti *Pacta conventa*. U metodičkom pogledu to je retrogradna argumentacija jer nastoji ispravama od 1273. do 1459., uz pojedinačne podatke o plemenima u XII. i XIII. stoljeću, dokazati vjerodostojnost zapisa o dogovoru s kraljem Kolomanom 1102. godine. Institucija “plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske”, koja se upravo pod tim nazivom prvi put spominje u ispravi o parnici između cetinskih plemića i kneza Ivana Nelipčića 1360. godine (*nobiles duodecim generationum regni Croatiae*), odnosno u nešto sažetijem obliku u ispravi za Vireviće iz 1350/51. godine (*duodecim generationes Croatorum*),⁶⁰ ostala je tako na samome rubu Šišićeva zanimanja. Svako napredovanje u tumačenju hrvatskoga plemstva, kao društvene pojave, ovisilo je o dvama metodičkim postupcima: a) o razini kritičnosti prema spisu *Pacta conventa* (*Qualiter*) i b) o postavljanju vjerodostojnih vrela o “plemstvu dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske” u središte istraživačkoga razlaganja.

3) “Plemstvo dvanaestero plemena”: historiografija

O d gledišta o vjerodostojnosti *Pacta conventa* prvi se već na samome početku XX. stoljeća odvojio Milan Šufflay, u prilogu “Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen” (1915.), ocjeni Šišićeva *Priručnika izvora hrvatske historije*.⁶¹ Šufflay smatra da su *Pacta conventa* “falsifikat”, a spis datira u sredinu XIV. stoljeća. Spis nije sačuvan u izvornome obliku, a sastavljen je prema 17. poglavlju *Salonitanske povijesti* Tome Arhidakona i ispravi kralja Kolomana Samostanu sv. Marije u Zadru iz 1102. godine.⁶²

Uklonivši *Pacta conventa* iz godine 1102., Šufflay se usredotočuje na sačuvane podatke o “plemstvu dvanaestero plemena”, upozoravajući da se prvi autentični podatak o toj instituciji ne javlja prije godine 1350., tj. prije isprave za Vireviće. Na takvoj osnovici Šufflay oblikuje posve drugačiju predodžbu o stvaranju hrvatskoga plemstva od one koju je zastupao Ferdo Šišić.⁶³ Smatra

da u doba Arpadovića u Hrvatskoj postoji “praplemstvo”, iz kojega se u pogodnim okolnostima razvio “savez plemstva dvanaestero plemena”. Arpadovići na području kraljevine Hrvatske, od Gvozda do Cetine, uzdižu pojedine rodove koji šire prostor svoje vlasti. Hrvatskim je plemenima tako zaprijetila “pogibao sa strane kraljevih vazala i ugarskog feudalizma”, i to potkraj XII. stoljeća (darovnica Bele III. krčkim knezovima za Modruš iz 1193. god.). Šufflay ističe da se “ovakovim kraljevskim zahvatom razvijaju usred plemenâ moćne obitelji, čije glave rade uporno na proširenju svojih posjeda i svoje vlasti”. S osloncem na kraljevsku vlast “postaju ti moćni vazali strašnom pogibli za plemenske baštine, pače za čitavo pleme, kojemu pripadaju”, pa “Bribirski župani (iupani Bribirštici) proždiru pomalo Šubiće, cetinski Nelepići Svačiće, Kurjakovići Gusiće”.⁶⁴

Upravo taj “bezobzirni nastup ovakovih moćnih obitelji”, ističe Šufflay, “dao je zacijelo hrvatskim plemenima impuls da pokušaju složno, u međusobnom savezu, štititi prava malih plemića na kongregacijama, na banskim i kraljevskim sudovima”. Kad su Anžuvinci Karlo I. i Ludovik I. u prvoj polovici XIV. stoljeća počeli “lomiti male dinastije bribirskih Šubića i cetinskih Nelepića”, smatra Šufflay, “takav plemićki savez plemenâ zacijelo je već postojao u praksi”.⁶⁵ No kad je Ludovik Anžuvinc svladao oligarhe i počeo obnavljati kraljevsku prava te uvoditi ugarski pravni sustav u srednjovjekovnu Hrvatsku, zadaća se saveza promijenila: dok je prije savez trebao štititi posjede nižega plemstva, sada su pripadnici saveza ustali u obranu “consuetudo Croatorum”. U takvim se prilikama sastavljaju *Pacta conventa*: spis je trebao pokazati da je pripadnicima dvanaestero plemena određena prava potvrdio još godine 1102. kralj Koloman, pa ta prava mora poštivati i Ludovik.

Ni Šufflayeva ocjena Šišićeva *Priručnika izvora hrvatske historije* iz 1915., ni sažete napomene o savezu “plemstva dvanaestero plemena” u njegovoj knjizi *Srbi i Arbanasi* iz 1925. godine nisu uopće odjeknuli u historiografiji. Kada se dvadesetak godina kasnije u prilogima Ljudmila Hauptmanna i Mihe Barade u hrvatskoj historiografiji ponovno otvara pitanje postanka hrvatskoga plemstva, istraživanje se još jednom postavlja na početak, zanemarujući u cjelini gledišta Milana Šufflaya.

Prvi to čini Ljudmil Hauptmann u radu “Podrijetlo hrvatskoga plemstva” (1942.).⁶⁶ U razmatranju o hrvatskome plemstvu Hauptmann slijedi tradicionalna gledišta hrvatske historiografije, ali se odvaja od mišljenja Ferde Šišića. Nadovezuje se na Vjekoslava Klaića i njegovu tezu o “socijalnome dualizmu”, pa zaključuje da je “stara Hrvatska [...] poznavala samo vlastelu i podložnike. Srednjega staleža tu nije bilo, jer ni u najranije doba nije bilo slobodna seljaštva.”⁶⁷ Dapače, “u vrelima starohrvatskog doba [...] nema ni jedne jedincate vijesti o slobodnim seljacima; društvo se sastojalo samo od vlastele i podložnika”.⁶⁸ Hauptmann postanak “hrvatskoga praplemstva” vezuje uz doseljenje oko 630. godine. Hrvati, naseljeni u plemenima, bili su “novi gospodski sloj”, pa ih suvremenici poznaju kao “ ’Σκλαβάρχοιτες’, t.j. gospodare Slovenima”.⁶⁹

Hrvatsko plemstvo nastaje dakle prema Hauptmannu samim doseljenjem u prvoj polovici VII. stoljeća, ali već iduće godine Miho Barada, u prilogu "Po-stanak hrvatskog plemstva" (1943.), predlaže novo tumačenje o njegovu stvaranju, posve suprotno gledištu Lj. Hauptmanna.⁷⁰ Barada ističe da u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj "nije postojalo staležko plemstvo (*nobiles*)" i, pošto je analizirao sve primjere izričaja *nobilis* u vrelima do kraja XI. stoljeća, zaključuje da "nobilis u svim dosada donesenim slučajevima nema značenje staležko, nego da služi kao počastni naziv za odličnike". Ako dakle "u doba narodne dinastije Hrvati nisu poznavali staležkog plemstva u užem smislu, pogotovo onoga dvanaest plemena", onda je "tražiti izravno podrijetlo hrvatskoga plemstva u samom do-seljenju aprioran posao", besplodan postupak.⁷¹ Suprotstavljajući se tezi o "socijalnome dualizmu", Barada ističe da "Hrvati po dolasku nisu Slavene i druge, oduzevši im zemlje, učinili svojim robovima", pa se tu "zbio proces društvene, krvne i jezične podpune asimilacije". Zbog toga je "odmah po dolasku Hrvata postojao u novoj domovini plemenski sustav, po kojemu su svi članovi bili ravnopravni u svemu" i koji je "brzo izjednačio sve moguće prvotne razlike između osvajača i oslobođenih". Hrvatski vladar pak "nije sam vladao, nego uz sudjelovanje najprije župskih častnika = župana, a poslije i dvorskih dostojanstvenika". Oni su "svakako bili odličnici, koje latinski naši izvori nazivlju *nobiles*, *proceres*, *principes*, *primates* i *barones*", ali su "ti nazivi uvijek ostali samo oznake časti, a ne staleža". Plemenski sustav "u vremenu narodnih vladara nije bio ničim i ni u čemu poremećen; plemstva u obćem smislu nije bilo".⁷²

U razlaganje o plemstvu Barada uključuje i podatke o instituciji "plemstvo dvanaest plemena kraljevstva hrvatskoga" koja se spominje u drugoj polovici XIV. i na početku XV. stoljeća. Barada smatra da je ta ustanova "i prije postojala", pa je povezuje sa spisom *Pacta conventa* ili *Qualiter*, kako Barada taj sastavak počinje nazivati. On ističe da bi "po *Qualiteru* ustanova plemstva dvanaest hrvatskih plemena bila djelo kralja Kolomana god. 1102.". Pošto je analizirao sadržaj *Qualitera*, zaključuje da njegovi sastavni dijelovi "imaju u vidu postanak ustanove dvanaest plemena", pa taj spis "sadrži jedino i samo privilegija, koja je Koloman, postavši kralj Hrvata, podielio određenoj dvanaestorici između hrvatskih plemena". Na taj način tek "dolazkom Arpadovića na hrvatsko priestolje, a ne ni prije ni poslije, nastaje u Hrvatskoj posebna staležka ustanova zvana plemstvo dvanaest plemena hrvatskog kraljevstva", pa "u Kolomanovim darovnicama treba tražiti početak, stvarni postanak pravog hrvatskog plemstva, a nikako u doseljenju". Konačan je Baradin zaključak da su se "već u 12. st. počeli svi članovi hrvatskih plemena nazivati i smatrati plemićima" i da je "svaki Hrvat, koji je pripadao jednom plemenu, a što je bilo povezano osim sa krvlju još i s plemenštinom, bio smatran plemićem".⁷³

Radovi Lj. Hauptmanna (1942.) i M. Barade (1943.) o postanku hrvatskoga plemstva nedvojbeno su unaprijedili hrvatsku historiografiju, prije svega nekim

temeljnim metodičkim pojmovima: Hauptmann upozorenjem da je “plemstvo kod Hrvata vezano za plemenštinu”,⁷⁴ dakle za vlastiti zemljišni posjed, Barada utvrđivanjem razlike između pojma “odličnik” u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj i staleški oblikovanoga plemstva. Uza sve to njihova je tumačenja ipak obilježavala društvena statičnost: nastojali su utvrditi kronološki čvrsto uporište postanka plemstva, pa je Hauptmann takvo uporište tražio u doseljenju, Barada u ugovoru s Kolomanom 1102. godine. Pojam postupnosti i razvoja društvenih pojava u njihovim priložima nije bio dovoljno istaknut. Napokon, i Hauptmann i Barada vezuju pojam “plemstva dvanaestero plemena” uz godinu 1102., napose Barada, kojemu je to ishodišna godina u procesu stvaranja hrvatskoga plemstva. Oni, doduše, analiziraju isprave o instituciji “plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske”, kako je to činio i Ferdo Šišić, ali se u istraživačkome postupku ne usredotočuju na pouzdane izvore, zanemarujući upozorenje Milana Šufflaya da je isprava za Vireviće (1350.) prvi vjerodostojni podatak o savezu.

No desetak godina kasnije hrvatska medievalna historiografija ulazi, kako je već istaknuto, u novo razdoblje, u kojemu je osobita pozornost bila usmjerena prema istraživanju gospodarskoga i društvenoga razvoja, u tome sklopu i prema hrvatskome plemstvu. Između 1952. i 1959. objavljeno je više radova Olega Mandića, Mihe Barade i Nade Klaić koji su označili napredak u proučavanju hrvatskoga plemstva. Među njima valja istaknuti prilog Mihe Barade “Lapčani” (1954.) i rad Nade Klaić “Plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske” (1956.). “Lapčani” Mihe Barade bili su upravo uzorna analiza izvorne građe o jednome od plemena koja se spominju u spisu *Pacta conventa*, a prilog Nade Klaić istraživački prijelom u tumačenju postanka nižega plemstva u Hrvatskoj, oslonjen na kritičko vrednovanje dotadašnjih rezultata historiografije i vjerodostojnih vrela.

Nasuprot Baradi, koji je ustanovu dvanaest hrvatskih plemena vezivao uz *Qualiter (Pacta conventa)*, Nada Klaić iz analitičkoga postupka uklanja taj spis i ističe da će analiza izvorâ omogućiti da se “postanak institucije dvanaestero plemena stavi u XIV. stoljeće”.⁷⁵ Analizom vjerodostojnih vrela iz sredine i druge polovice XIV. st.: isprava za Vireviće 1350./51., parnica cetinskih plemića s Ivanom Nelipčićem 1360. i isprava kralja Ludovika za zadarske Draginiće iz 1370. godine zaključuje da “u hrvatskom kraljevstvu postoji u razdoblju 1350.-1459. institucija dvanaestero plemena” i da “plemići dvanaestero plemena drže svoje posjede po nekom osobitom pravu koje se naziva ‘libertas’”. Nastojeći točnije odrediti to “posebno pravo” ili *libertas*, ona smatra da “zemlja nije bila titulus nobilitatis”, nego da je “jedan od glavnih kriterija” [...] “za određivanje nobiliteta u XIV. st. oprost od plaćanja poreza”.⁷⁶

Pri tome se poziva na ispravu kralja Ludovika iz 1360./61. kojom neke zadarske plemiće oslobađa od plaćanja marturine “koju bi ‘more nobilium Croacie’ morali plaćati kralju ili banu sa svojih posjeda na teritoriju Zadra” i zaključuje da

je “nakon svladavanja hrvatskih oligarha nastala promjena u statusu hrvatskoga plemstva u tom smislu, da su svi bili obvezani na plaćanje poreza”. Ludo-vikovu su se postupku “oteli samo neki hrvatski plemići i to na dva načina: ili ih je sam kralj oslobodio poreza, ili su kao plemići dvanaestero plemena uspjeli uvjeriti kralja, da oni već od Kolomanova vremena ne plaćaju porez”.⁷⁷

Budući da nitko prije Nade Klaić, osim Milana Šufflaya, nije razlikovao vlasteoske rodove od nižega plemstva, autorica napominje da smo dužni izbaciti “iz saveza dvanaestero plemena sve one plemiće istoga imena, koji se tada ne ubrajaju u niže plemstvo” na području Ličke, Lučke i Kninske županije, primjerice omiške Kačiće, bibrirske Šubiće ili krbavske Gusiće.⁷⁸ To je bila važna metodička i istraživačka napomena jer su i Ferdi Šišiću i Mihi Baradi svi Kačići ili Šubići, bez ikakve staleške diferencijacije unutar toga pojma, jednostavno bili pripadnici dvanaest plemena koji 1102. godine sklapaju sporazum s kraljem Kolomanom.

Nada Klaić se i u iscrpnoj radnji “Postanak plemstva ’dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske” (1959.) obazrela na niže plemstvo u srednjovjekovnoj Hrvatskoj. Nastojala je, prije svega, točnije odrediti doba postanka saveza “plemstvo dvanaestero plemena”. Sužavajući prostor postanka na Lučku županiju, istaknula je da na njezinu području “12 plemena kao posebni savez nije postojao prije 1347.” jer se tada, “nakon 1347. počela voditi borba za pripadnost povlaštenim plemenima”. A budući da se “zahtjev Virevića na saboru 1350. da im se prizna nobilitet plemića 12 plemena ne može drukčije tumačiti, nego da je 12 plemena već tada postojalo, to je 1350. g. terminus ante quem za postanak saveza”. Kako je prepuštanje Ostrovice kralju Ludoviku 1347. “donja granica, to je savez 12 plemena plemića kraljevine Hrvatske organiziran na teritoriju Lučke županije između 1347. i 1350. godine”.⁷⁹

Dvadesetak je godina kasnije Nada Klaić sažeti pogled na “plemstvo dvanaestero plemena” unijela i u svoju sintezu *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (1976.). U poglavlju “Osnutak saveza plemstva dvanaest plemena kraljevine Hrvatske” ističe da je taj savez utemeljio kralj Ludovik, nastojeći stvoriti “sloj sebi odanih plemića”. Ispravu o Virevićima iz 1350. godine tumači kao njihov zahtjev da im se dopusti pristupanje savezu. Virevići tada imaju posjede na zadarskome području, pa “nemaju istu ’plemenitost’ kao i kraljevski plemići, članovi ’dvanaest plemena’”. Parnica između cetinskih plemića i Ivana Nelipčića 1360. pred kraljicom Elizabetom u Zadru, upozorava Nada Klaić, svjedoči o “razlici u položaju između kraljevskog i vlastelinskog plemića”.⁸⁰ Autorica je time istaknula ulogu anžuvinske kraljevske vlasti u staleškome oblikovanju “plemstva dvanaestero plemena” u Hrvatskoj, južno od Velebita, što je bilo važno upozorenje za buduća istraživanja o hrvatskome društvu u razvijenome srednjem vijeku.

Nažalost, nakon tog poglavlja u knjizi Nade Klaić *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (1976.), u biti od autoričine prije spomenute radnje iz 1959. godine, hrvatska se historiografija više nije istraživački, u posebnim, analitičkim

radovima, bavila pitanjem nižega plemstva u Hrvatskoj. Istraživačka razina zaključena je radnjom Nade Klaić iz 1959., pa je i sama autorica ostala na razini mnoštva istraživačkih pitanja što ih je postavila u tome prilogu, dok je sinteza *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* sama po sebi isključivala analitički postupak.⁸¹ U stvari u posljednjih četrdeset godina napisano je, do-duše, više radova o dodirnim područjima koja su se više ili manje odnosila i na niže plemstvo u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i bila i te kako korisna u njegovu proučavanju, ali posebnih istraživačkih priloga o toj staleškoj skupini nije bilo. Težište zanimanja hrvatske historiografije u novije se doba primjetno pomaknulo od istraživanja o nižem plemstvu u Hrvatskoj prema samome spisu *Qualiter (Pacta conventa)* i obrani vjerodostojnosti njegova sadržaja, što znači i datiranju toga sastavka u godini 1102. Na taj je način i pojam “plemstvo dvanaestero plemena” ponovno postavljen u početak XII. stoljeća, pa su autori takvim rješenjem smatrali da je protumačeno i pitanje postanka institucije “plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske”, koja se pojavljuje u vrelima iz sredine i druge polovice XIV. stoljeća, a ta staleška ustanova istraživački je posve zanemarena.⁸² Rijetki pak radovi koji su u novijoj hrvatskoj historiografiji razmatrali pravno i društveno ustrojstvo srednjovjekovne Hrvatske zanemarivali su staleške razlike, pa i sam pojam “plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske”.⁸³

Historiografija je XX. stoljeća u istraživanju o plemstvu u srednjovjekovnoj Hrvatskoj prema tome opisala zatvoren krug: od potpuna povjerenja u *Qualiter* i njegov sadržaj, samim tim i u pojam “dvanaest hrvatskih plemena” (F. Šišić) preko odbacivanja toga spisa i zaključka da je on falsifikat (N. Klaić) do ponovne afirmacije njegova sadržaja u najnovijim radovima, s tradicionalnim datiranjem u godini 1102.^{83a}

4) “Plemstvo dvanaestero plemena”: vrela

Sporo napredovanje hrvatske historiografije u proučavanju postanka i razvoja Hrvatskoga plemstva uvjetovala su dva glavna razloga. S jedne su strane pouzdanije zaključivanje otežavale praznine u sačuvanim vrelima (plemstvo 12 plemena ne spominje se prije sredine XIV. stoljeća), dok je s druge strane historiografija neodlučno napuštala shematska tumačenja (do početka XII. stoljeća svi su Hrvati plemići) ili gledišta oslonjena na nepouzdanu podatke (*Qualiter*). Pomicanje pak temeljnoga sadržaja *Qualitera* iz vlastitoga datiranja, tj. iz godine 1102., u kasnija razdoblja otvara nove mogućnosti zaključivanja. Time se, prije svega, omogućuje posve drugačije, utemeljenije vrednovanje spisa *Qualiter* i pouzdanije razlaganje o postanku i razvoju nižega plemstva u Hrvatskoj, navlastito o instituciji “plemstvo dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske”.

Kako je već istaknuto, izraz se “plemstvo dvanaestero plemena” prvi put u vjerodostojnim izvorima spominje u ispravi Stjepana, bana čitave Slavonije i